

dik bir şekilde ve münasebet kurmadan geçiş yapmayı bir tarz olarak benimsemişlerdi. Kur'an'ın birçok sûresinde ve özellikle Mekki sûrelerde, Câhiliye devri edebiyatının bu karakteristiğini yansıtır biçimde iktidâb tarzının hâkim olduğu görülür. Hadislerde ve sahâbe sözlerinde de aynı üslûp hâkimdir.

İslâm'ın ilk devirlerinde yetişen müslüman şairlerin şiirlerine münasebetli geçiş hâkim ise de bunların eskilere uyararak iktidâb yaptığı da görülmektedir. Özellikle Ebû Nûvâs'ın methiyeleri başta olmak üzere Ebû Temmâm, Cerîr b. Atıyye, Ferzâk, Ahtal, Zürrümme ve Buhtûrî'nin şiirlerinde iktidâb örneklerine rastlanmaktadır. Ebû Temmâm şu beytinde iktidâb yapmıştır: "لو رأى الله أن في السيب خيرا، جاورته الأبرار في الخلد شيبا // كل يوم تبدي صروف" (Allah ihtiyarlıkta bir hayır görseydi iyiler cennette O'na ihtiyar olarak mücâvir olurdu. Zaman Ebû Saîd'in her gün ilginç bir hasletini ortaya çıkarıyor). İlk beyitte yaşlılık hicvedildikten sonra arada bir münasebet kurulmadan ikinci beyitte Ebû Saîd'in methine geçilmiştir.

Arada kısmen münasebet bulunan geçişlere de "tehallusa yakın iktidâb" adı verilir. Hitabe ve mektuplarda Allah'a hamdü senâ ve resulüne salâtü selâmdan sonra "emmâ ba'dü, ve ba'dü" diyerek asıl maksada geçmek bu tür bir iktidâb kabul edilmiştir. Burada "emmâ ba'dü, ve ba'dü" bir nevi münasebet kurma ifadesi sayılırken iki hitabı birbirinden ayırması bakımından da "faslû'l-hitâb"dır. Kur'an'da "هَذَا، وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَأْبُ" (Bu böyle, azgınlar içinse çok kötü dönüş vardır [Sâd 38/55]); "ذَلِكَ، وَمَنْ يَعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ" (Durum böyle, her kim Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse bu rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır [el-Hâc 22/30]); "هَذَا ذِكْرٌ، إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ" (İşte bu bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır [Sâd 38/49]) gibi âyetlerde önceki söze ve hükme dikkat çeken işaret isimleri de bu tür iktidâbdır. Bunlarla, önceki hükümle irtibat kurulduktan sonra başka bir hükme geçilmektedir. Yukarıda zikredilen ilk âyette öncelikle müminlerin âhiretteki durumları açıklandıktan sonra getirilen işaret ismiyle (hâzâ, zâlike), âyetin önceki kısmı ile bir tür münasebet kurularak azgınların durumunun beyanına geçilmiştir. Kitapların konu başlarına yazılan "hâzâ bâbü, hâzâ faslu ..." ibareleriyle "eyzan, nahvü" gibi lafızlar da iki söz arasında kısmen

ilgi kurduğu için bu tür bir iktidâb sayılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1165; İbnü'l-Esir, *el-Mesellü's-sâ'ir*, Kahire 1381/1962, II, 244; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, Kahire 1964, II, 49; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, II, 596-598; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezzammîn li-esrâri'l-belâğa*, Beyrut 1402/1982, II, 347-353; Teftâzânî, *el-Muhtavvel 'ale't-Telhîs*, İstanbul 1286, s. 437-441; a.mlf., *Muhtasarü'l-me'ânî*, İstanbul 1307, s. 458-461; *Şürûhu't-Telhîs*, Beyrut, ts. (Dârü's-sürûr), IV, 539-542; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-me'ânî*, İstanbul 1307, II, 743-747; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 421.



İSMAİL DURMUŞ

İKTİDÂR

(الاعتدال)

Bir düşünceyi çeşitli edebî sanatlarla ifade etme anlamında bir terim.

Sözlükte "bir şeyi yapmaya gücü yetmek, yapabilmek" anlamına gelen iktidâr kelimesi, bed' ilminde "şairin veya edibin bir mânayı çeşitli edebî türlerle ifade etmesi" mânasında kullanılır. Bu edebî sanattan ilk defa İbn Ebû'l-İsba' (ö. 654/1256) *Tahrîrû't-Taḥbîr* adlı eserinde bahsetmiş (s. 582) ve buna *tasarruf* adını vermiş, daha sonra yazdığı *Bedi'ü'l-Ḳur'ân*'da (s. 289) tasarruf yerine iktidâr kelimesini kullanmıştır. Belâgat kitaplarında Kur'an'da geçen, "âyetleri muhtelif ifade tarzları ve üslûp şekilleriyle çeşitli edebî ve belâgî türlerle dile getirmek" anlamına da gelen "tasrîf'ül-â'yât" tabiriyle (el-En'âm 6/46, 65, 105; el-A'râf 7/58) bu sanata işaret edildiği belirtilmektedir. İcâz-ı itnâb-müsâvât gibi üslûplar ve hakikat-mecaz, teşbih, temsil, istiare gibi edebî sanatlarla örülen, böylece çeşitli zekâ ve anlayış seviyesine sahip insanlara hitap edebilen Kur'an kıssaları, cennet, cehennem tasvirleri bu sanatın en güzel örnekleridir.

İmruülkays'ın çeşitli keder ve üzüntüleriyle insanın üzerine çöken ve bitmek bilmeyen gecenin uzunluğunu hakikat-mecaz (istiare), teşbih, icâz, kinaye ve irdâf türleriyle ifade eden aşağıdaki beyitleri bu konunun meşhur örnekleridir: **ألا أيها الليل الطويل ألا انجل / بصبح و ما الإصباح منك بأمثل** (Ey uzun gece, hey açıl bir sabahla! Gerçi sabah da senden daha iyi değil ya bana! [hakikat ve icâz]); **فيا لك من ليل طويل كأنه / بكن** (Vah şu uzun gecenin

elinden! Sanki güçlü halatlarla Yezbül dağına bağlanmış [hakikat, icâz ve teşbih]); **كأن الثريا علقت في مصامها / بأمراس كتان إلى صم جندل** (Sanki Süreyyâ takım yıldızı, yerlerinde sabit duran halleriyle, güçlü keten halatlarla yalçın kayalara bağlanıp asılmış gibidir [teşbih]); **وليل كموج البحر أرخى سدوله / على بأنواع الهموم ليبتلي // فقلت له لئما تمطى بصلبه / و أردف أعجازا و ناء بكلل** (Nice geceler var ki, türlü kederlerle benim acılara dayanma gücümü sinamak için deniz dalgaları misali perde perde karanlıklarını üzerime salmıştır. [Sanki çökmüş bir deve misali] yere sırtını yayıp arkasını uzatarak göğüs gerince [yerine serilip kalkmak istemeyen] bir deve misali gece geçmek bilmeyince] ona dedim ki ... [teşbih, istiare, kinaye, irdâf]).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1183; İmruülkays, *Divân* (nşr. Hasan es-Seydûbî), Kahire, ts. (Matbaatü'l-istikâme), s. 151-152; Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdû's-ş-şî'r* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 86; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtabâ el-Alevî, *'İyârü's-ş-şî'r* (nşr. Abbas Abdüssâtir), Beyrut 1402/1982, s. 32; Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'a*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), s. 26-27; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr* (nşr. Hıfni M. Şeref), Kahire 1383, s. 582-583; a.mlf., *Bedi'ü'l-Ḳur'ân* (nşr. Hıfni M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 289-291; İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî, *er-Ravzû'l-mer'î fi şınâ'ati'l-bedî'* (nşr. Rıdvân b. Şakrûn), Dârülbeyzâ 1985, s. 167; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü't-tevessül ilâ şınâ'ati'l-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 315; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire, ts. (Dârü'l-kütüb), VII, 177; Süyûtî, *el-İtkân*, Kahire 1973, II, 87-88; Ahmed Matlûb, *Mu'cemül-muştalâhâti'l-belâgîyye ve te'auvürüh*, Bağdad 1403/1983, I, 273-274; II, 238-239.



İSMAİL DURMUŞ

İKTİFÂ

(الكتفاء)

Birbirleriyle irtibatlı iki unsurdan birinin delâletiyle yetinerek diğerini eksiltmek anlamında bed'î sanat (bk. İHTİBÂK).

el-İKTİSÂD

(الاقتصاد)

Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Şîa inançlarına dair eseri*.

Kaynaklarda *el-İktisâd el-hâdî ilâ tarîki'r-reşâd*, *el-İktisâd fimâ yete'alla-ku bi'l-i'tikâd* isimleriyle yer alan kitap, müellifin daha önce Şerîf el-Murtazâ'nın